

«Uden den rette Ild og Drift»

Om språk, retorikk og politikk –
og om Bjørnstjerne Bjørnson – i
den tidlige Vinje-resepsjonen

Mads B. Claudi

Siden Sigmund Skard la fram sin avhandling *A. O. Vinje og antikken* i 1938, har Vinje-resepsjonen vært oppfattet som todelt. På den ene siden står de som framstiller Vinje som en harlekin eller en kameleon, som en mann som «sakna sentrum» og som «ikkje har krav på å takast fullt ålvorleg» (Skard 1938 s. 9). Mot disse står de som «byggjer på ei reint historisk vurdering», og som «freistar forstå Vinje ut frå eit organisk prinsipp, eit vokstersyn». For de første er Vinje «i sin djupaste grunn usætande». De andre mener «at flakkinga ofte berre er eit overflatefenomen» som tilslører «ei samanhengsline gjennom

livsverket hans» (ibid.). De to tradisjonene gir to ulike svar på det Jon Haarberg (1985) har kalt «karakterspørsmålet», og som Skard formulerer slik: «Er det i djupare forstand samanheng i utviklinga hans? Er forfattarskapet uttrykk for ein personlegdom, ein karakter?» (Skard 1938 s. 9). I sin studie *Vinje på vrangen* griper Haarberg tilbake til en tidlig Vinje-artikkel av Vetle Vislie når han knytter disse posisjonene til hver sin «leir» i målstriden og hevder at «*skillet mellom de to gruppene nesten alltid faller sammen med skillet mellom de to språklei- rene*» (Haarberg 1985 s. 41). Kameleon-synet tilhører riksmålsresepsjonen. Landsmålsrørsla hadde derimot behov for en martyr med helstøpt karakter, lyder Haarbergs tese. Ifølge ham er altså Vinje-resepsjonen grunnleggende preget av en språkpolitisk skillelinje. I landsmåls- eller nynorskresepsjonen finnes «henologene», enhetsstreberne, som forsøker å tone ned Vinjes sammensatte og motsetningsfylte personlighet. Motsatt har riksmåls- eller bokmålsleirens «kamelontister» nettopp vektlagt det ustadige og skiftende hos Vinje. De står i en tradisjon som strekker seg tilbake til «målsakens første motstandere, den borgerlige riksmålsoffentligheten i 1850- og 1860-årene», og i denne offentligheten ble *Dølen* oppfattet «som en alvorlig provokasjon» (Haarberg 1985 s. 41).

At målsaken preger Vinje-resepsjonen, er nok hevet over tvil. Derimot er det grunn til å spørre om Vinje-resepsjonen virkelig lar seg todele langs en språkpolitisk skillelinje som løper mellom en riksmåls- og en landsmålsleir. Ikke minst er det grunn til å spørre om en slik inndeling kan være gyldig for resepsjonen på 1800-tallet. Ikke bare var de språkpolitiske posisjonene den gang ikke i samme grad sementert som de senere skulle bli. Det er heller ikke opplagt at målsaken virkelig er den viktigste faktoren for å forklare «[r]esepsjonens sosiale variabilitet» (Haarberg 1985 s. 29) i de første tiårene etter Vinjes død. Trolig er konflikten

mellom riksmål og landsmål underordnet en annen og større konflikt i 1800-tallets andre halvdel, nemlig konflikten mellom de framvoksende partikonstellasjonene Høyre og Venstre, som på slutten av århundret kulminerte i den unionspolitiske striden rundt den såkalte konsulatsaken. En av de mange som var tungt engasjert i denne konflikten, er den kanskje fremste av de såkalte «kamelontistene» i Vinje-resepsjonen, nemlig Vinjes mangeårige venn og turkamerat Ernst Sars. Historikeren Sars var sentralt plassert blant de såkalte «nasjonsbyggerne på Lysaker», som er betegnelsen historiker Bodil Stenseth (2000) bruker om et norsk venstreorientert og nasjonalt sinnet intellektuelt miljø som fra sitt geografiske sentrum på Oslos vestbredd satte sitt preg på norsk kultur- og samfunnsliv i tiårene rundt år 1900. Ifølge Stenseth var Sars «venstrebevegelsens sjefsideo­log» (Stenseth 2000 s. 17), og historiesynet han framsetter i sitt hovedverk *Udsigt over den norske Historie* (1873–1891), var ikke bare preget av, men ble også mobilisert til fordel for den nasjonale bevegelsen (Fulsås 2009). Noe lignende kan trolig sies om den tidlige Vinje-resepsjonen, hvor samme Sars altså er en sentral skikkelse. Her er venstre-nasjonalismen etter mange solemerker et viktigere «sentripetalt prinsipp» enn målsaken, for å bruke Haarbergs uttrykk. Denne nasjonale sentripetalkraften virker nedbrytende på skillet mellom de to resepsjonstradisjonene.

«Eg hever meg umvendt» – Vinje og den bjørnsonsk-nasjonale gravitasjonen

I artikkelen «Bidrag til en Karakteristik af A. O. Vinje» fra 1899 forteller Sars, blant mye annet, om at han forsøkte å forklare for Vinje at «'tvisyntheden' vel kan være god til sit Brug, men at det er saa langt fra at den er noget ubetinget Fortrin, at den ofte og i mange Henseender endog snarere maa kaldes en Svag­hed

end en Styrke» (Sars 1912 s. 347). Han forklarer: «Hvad man vinder i Ekstensivitet ved at være stadig 'open for nye intrykk og bedre opplysningar', det taber man til Gjengjæld i Intensivitet; man bliver viljeslap, – uden den rette Ild og Drift» (ibid. s. 348). Vinje er ikke lydhør. Han «gjorde seg haard ligeoverfor disse Gudsens Sandheder og søgte at bestride dem, saameget han orkede» (ibid.). Man kan jo være enig med Vinje i at han neppe manglet drift, og kanskje heller ikke ild; i sin anmeldelse av Ibsens *Brand* anklager han selv «Brandfolk» for å «vanta Vit og Eld og Glod» (*Dølen* nr. 49, 16. sept. 1866, s. 2). Men det er ikke mangelen i og for seg som er problemet, ifølge Sars: Det er «den rette Ild og Drift» man kan tape, og som Vinje har tapt (min uth.). Den rette hadde Bjørnson, ifølge Sars.

Bjørnstjerne Bjørnsons posisjon i samtidens norske samfunns- og kulturliv var monumental. Han var også en ruvende skikkelse på den norske politiske venstresiden og en frontfigur i den nasjonale bevegelsen under de siste tiårene av 1800-tallet. «Fraa no av vart Trui sterkare og sterkare paa Nationens Livsvoner, og den nyvekke Trui samlad seg um Bjørnsons Namn», skriver for eksempel Vinje-biograf Vetle Vislie om det stemningsskiftet han registrerer etter utgivelsen av *Synnøve Solbakken* (Vislie 1890 s. 139). Og gjennom unionsstriden, som tiltok i styrke mot slutten av 1880-årene og tilspisset seg i konsulatsaken, altså konflikten rundt opprettelsen av et eget norsk utenriksvesen, kom nettopp «Nationens Livsvoner» til å stå øverst på den politiske dagsordenen gjennom 1890-årene, med økt spenning og etter hvert også opprustning mellom de to unionspartnerne. Bjørnson sto sentralt plassert. Blant annet var han med i utformingen den offensive linjen som har blitt kjent om «knyttnevepolitikken», og som ble drevet fram av det som etter splittelsen av partiet Venstre i 1888 ble hetende det «rene» Venstre. Derfor: Når Bjørnson dukker opp i Vinje-resepsjonen på slutten av århundret, er det

som symbolsk sentrum for den sentripetalkraften som venstre-nasjonalismen representerer.

Og dukke opp gjør han. Når man studerer den tidlige Vinje-repsjonen, kan man bli slått av hvor stor plass Bjørnson opptar. Ikke bare spiller han en overraskende *stor* rolle. Han spiller også en ganske *spesifikk* rolle. Det er ett bestemt narrativ som gjentar seg. Både hos Ernst Sars, Vetle Vislie og Nordahl Rolfsen er historien om de to en fortelling om rabulisten Vinje, som tidvis er «nærgaaende, eggende, onskapsfuld og uretfærdig», som det heter i Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* (Rolfsen 1895 s. 174), men som gjennom sønderknuselsen – og ved hjelp av Bjørnsons storsinnethet – til slutt når fram til anger og omvendelse. Sars forteller om en episode da en nedbrutt Vinje mot slutten av livet – med Sars selv som støtte – drar til Bjørnson for å si takk for diktet som dikterhøvdingen skrev da Vinje mistet kona Rosa Enevoldsen etter kort tids samliv. Bildet som tegnes, er nær sagt på alle måter asymmetrisk. «Bjørnson modtog os i sit store, vakre Arbeidsværelse med de nordiske Flag paa Væggen; hans Hustru og et Par af hans Børn var tilstede; selv sad han kneisende, sund og sterk og lykkelig», skriver Sars, noen få sider etter at han har betont Vinjes vedvarende og mangesidige hjemløshet. Bjørnsons overlegenhet er total, og den understrekes når Sars bruker Bjørnsons ord for å beskrive den biograferte, som står «ligeoverfor ham», «bøiet og ble[g], 'paa Grus af det, han tænkte' – for hvem nys var bleven 'stængt det første Ly, han havde fundet i sit Liv'».¹ Det er Bjørnsons kondolansedikt til sin tidligere venn og senere motstander som farger beskrivelsen. «Tak skal du have, Far, for det Digt, du har skrevet til mig, – det andre Verset var ganske vakkert», responderer Vinje ifølge Sars. «Mere formaede han sig ikke til at yde» (Sars 1912, s. 320). Bildet til Sars er et bilde av et sønderbrutt menneske som bøyer seg så langt i ydmykhet og takknemlighet overfor sin (tidligere) rival som hans stivnede

stolthet tillater ham. Underkastelsen, så vel som den religiøse undertonen i den, underbygges når Vinje ifølge Sars tiltaler den forten og et halvt år yngre Bjørnson som «Far».

Både Vislie og Rolfsen gjengir en anekdote som i enda tydeligere ordelag forteller om Vinjes ydmykelse og omvendelse overfor Bjørnson. Her får Vinje besøk av Aasen mens han ligger på det siste på Rikshospitalet. Hos Vislie heter det:

Hadde han fyrr voret beisk og ovundsjuk, avdi han kjende seg som Guds Stedbarn paa Jordi, mangein Gang urettvis og hard i sine Domar, so hadde det no gjenget burt. Sjølv Bjørnson ærad og elskad han no. Han laag og las i hans 'Digte og Sange', som nettupp daa hadde komet ut, og han fann mykje, som var framifraa poetisk, um der enn var somt, som var tilgjort. 'Eg hever meg umvendt,' sa han til Ivar Aasen, 'Bjørnstjerne Bjørnson er ein stor Diktar.' – 'Ja, det hev eg altid meint,' svarad Aasen stillferdugt. (Vislie 1890 s. 351)

En note på samme side i Vislies biografi forteller at opphavsmannen til anekdoten er Lars Holst, som ifølge Olav Vesaas tok diktat for det som skulle inn i *Dølen* mens Vinje lå syk på Rikshospitalet (Vesaas 2018 s. 449). Også Holst var Venstre-mann, og etter hvert også *Dagbladet*-redaktør, og sammen med Bjørnson deltok han i strategisk partiarbeid for Venstre. Sommeren 1899 skriver han også en sterkt positiv omtale av den nevnte Sars-artikkelen i *Dagbladet*. Mot slutten av artikkelen oppfordrer han dessuten Sars til «ud af sine personlige erindringer og sit Kjendskab til Bjørnsons Udvikling og Virksomhed, [at] skjænke os et Billede af denne Høvding i vort Aandsliv» (Holst 1899). Også her ender vi altså hos Bjørnson i en tekst som handler om Vinje.

I tillegg til sjefsideolog Sars befant både Rolfsen og Holst, trolig også Vislie, seg på den samme nasjonale venstrefløyen som

Bjørnson fungerte som frontfigur for. Det vitner om tilslutning til en slik posisjon når Vislie stiller seg bak Sars' syn på forholdet mellom det nasjonale og det internasjonale og kaller Sars «ein av vaare beste Sogeskrivarar» (1890 s. 94), og ikke minst når han utstyrrer sin Vinje-biografi med en tilegnelse «Til Vinjes gode Ven Hr. Professor J. E. Sars med Vyrddnad fraa Forfattaren» (Vinje 1890).² Erik Bjerck Hagen knytter også både Holst og Vislie til det han kaller «den realistiske Wergeland/Bjørnson-linjen i den litterære kulturen»,³ som Sars er en sentral skikkelse i, og som blant andre Halvdan Koht, Gerhard Gran og Francis Bull etter hvert blir viktige representanter for (Hagen 2019 s. 14). Historien om Vinjes tilbakevending til Bjørnson kan forstås som et forsøk på å skrive inn en omvendelse i synet på norsk selvstendighetspolitikk i livshistorien til Vinje. Det var nødvendig: Ved sin kopist-ansettelse i 1865 hadde han «i fleire Aar, og ikkje utan Grunn, voret reknat for ein regjeringsvenleg Mann», skriver Vislie (1890 s. 224f), og så seint som i 1868 uttrykte han støtte til unionen med Sverige (Vesaas 2018 s. 399f).

I alle tilfeller synes fortellingen om vendingen til Bjørnson å være en retorisk innlemmelse av Vinje i den Venstre-folden som Bjørnson representerte, og som altså Sars, Holst, Rolfsen og Vislie tilhørte. I sin omtale av Sars' artikkel bruker Holst også påfallende mye plass på å argumentere for at Vinje sto Sars spesielt nært: «[H]ans Følelse for Ernst Sars og Werner Werenskiold (Vingnir) var af en dybere og varigere Natur end for nogen af de andre i 'Døleringen'. [...] Han havde den dybeste Respekt for dem» (Holst 1899). Det retoriske poenget synes å være at Vinje og Sars er likesinnede, og at Sars er hans rette fortolker.⁴ Også Vislie betoner nærheten mellom Vinje og Sars, og han gjør dem til meningsfeller når han hevder at det var omgangen i Døleringen som sørget for at Vinje «kunde ganga so fort frametter i politisk Klaarskap og verta so samtenkt i Politiken, som han

vart» i tida 1862–1870 (Vislie 1890 s. 225). Vislie sidestiller dem også språkpolitisk når han omtaler dette miljøet som «ein Ring av gjæve Maalmenner» (ibid.). At han ivrer etter å gjøre Vinje til en nasjonal dikter, mer enn antydes i en senere passasje om Døleringen: «Det nye Partiet var baade nationalt og europeisk», skriver han før han siterer Vinje: «Det er ikki somykit *nokot serskilt nationalt, vi vilja, som aalmen europeisk Kultur*» (Ibid. s. 236f). Sitatet synes å tale direkte imot det første leddet i påstanden det er ment å belegge. Er det et signal om at biografens nasjonale ambisjoner smitter over på den biograferte?

Kanskje høver det også med antakelsen om en slik Venstre-nasjonal impuls i 1890-årenes Vinje-portretter at Henrik Jæger *ikke* gjør noe nummer av Vinjes nasjonale karakter i sin litteraturhistorie, og at han framstiller forsoningen mellom Vinje og Bjørnson som en mer gjensidig og likeverdig tilnærming. Jæger tilhørte ikke det samme Venstre-miljøet som Bjørnson, Sars, Holst, Rolfsen, Gran, Koht med flere. Han var ibsenianer mer enn bjørnsonianer, og Bjerck Hagen plasserer ham også på «den idealistiske Welhaven/Ibsen-linjen», som står som motsats til den nevnte «realistiske Wergeland/Bjørnson-linjen» (Hagen 2019 s. 14f), hvor han altså finner Venstre-kritikerne. Også Otto Anderssen, som ferdigstilte Jægers verk etter hans død, befant seg trolig politisk lengre til høyre enn Venstre.⁵ Når Jæger og Anderssen gjør oppmerksom på hvordan unionspolitikken og selvstendighetskampen preger Venstre-miljøet som dominerer Vinje-resepsjonen på 1890-tallet, antydes det også at dette miljøets litteraturkritikk er farget av skribentenens nasjonale interesser. Samtidig markerer de selv avstand til det samme miljøet: «De var fædrelandsvenner paa sin hals, disse mænd», heter det om kretsen rundt Sars; «i de unionelle stridigheder hævdede de Norges sag til det yderste, og paa det sproglige og literære omraade holdt de ogsaa paa Norges selvstændighed i

alle dele» (Jæger 1896 s. 549f). Dette skrives altså mens striden om «Norges selvstændighed» er mer tilspisset enn noen gang tidligere under den svensk-norske unionen.

At det finnes et unionspolitisk element i Vinje-resepsjonen i disse årene, antydes også av Vislies framstilling. I omtalen av Vinjes avskjedigelse fra sin kopist-post i «Justisdepartementets Benaadningskontor», som skyldtes hans anklager om at den norske regjeringen lot seg diktere fra Stockholm, langer Vislie ut mot «dette hæve Riksstyret»:

[Det] gjer seg til Laatt og Løgie for alle komande Tider ved aa hemna seg paa den aldrande Mannen for hans frie Tale. Um ikkje Riksstyrets Aatferd med Vinje hadde voret so uendeleg taapeleg, som ho er, og difor so løgleg, so vilde det hava voret eit Forbrot, eit Valdsverk, ei Landsskam, som skulde hava voret merkt med all den Vanvyrdnad, vaart Maal eig. (Vislie 1890 s. 231)

Litt etter gjør han det selv klart hva vi skal lære av fortellingen om Vinje:

Me skal ikkje gløyma alt det vonde, som hev voret sagt um Vinje. Lat oss have dei friskt i Minne alle dei urettvise Domar, som me kann *vita*, *kva me* hev aa venta oss i Framtidi av desse Folk, naar det no innan det nittande Aarhundrad gjeng ned, skal verta Strid paa Liv og Død! (ibid. s. 267)

Motstanderne som Vinje kjempet mot i 1860-åra, er de samme – «desse Folk» – som Vislies nasjonale venstreside forbereder seg til kamp mot i 1890-åra. Deres «Hat til han, [...] 20 Aar etter han er død, er likeso friskt og livande som fyrr» (ibid. s. 266). At Vinje-resepsjonen inngår i denne kampen, blir understreket

når Vislie går i rette med Lorentz Dietrichsons *Den norske Poesis Historie* og med *Nordisk Konversationsleksikon*, som ifølge ham målbærer «dei fine Folks Tankar um vaar fyrste norske Diktar» (ibid. s. 267). Når leseren ser det «meiningslause Javl» i disse framstillingene, «daa lær han aat dette tronge Synet, denne dygdefulle Harmen yver Vinjes 'Kynisme' og vonar ei Framtid med eit friare Syn og eit større Hjarta» (ibid. s. 269).

Også Sars setter Vinjes biografi nokså eksplisitt inn i en politisk ramme. Især i dobbeltartikkelen «Et og andet om Aasmund Vinje», som ble publisert i det venstreorienterte *Nyt Tidsskrift* i 1892 og 1893, da konsulatstriden raste for fullt, er han særdeles krass mot det han sarkastisk kaller «Kristiania-Dannelsen». Ganske ufordekt forklarer han Vinjes personlige, sosiale og økonomiske vansker med at «der maatte være noget i høi Grad indskrumpet og fortørket ved vort saakaldte Kultursamfund», og han fortsetter: «Hovedstadsbladene lagde systematisk an paa at tie ham ihjel» (Sars 1912 s. 310–311), en påstand Haarberg traderer, men som Vesaas utfordrer (2018 s. 465). «Han var varg i veum, – Ulven i Kristiania-Societetens Helligdom, hvor aandløst, forbenet Pedanteri og kjoleklædt Raahed forestod Gudstjenesten». Og videre:

Han optraadte som Repræsentant for 'Maalsagen', og blandt de forskjellige 'nedbrydende' Tendenser, som ved de Tider begyndte at gjøre sig gjældende, var der naturligvis ingen, som maatte synes mere urimelig eller fordærlig end den i en god konservativ norsk Borgers Øine. (Sars 1912 s. 311)

Litteraturkritikk blir politikk: Det synes opplagt at Sars her bruker Vinje i et politisk utfall mot de konservative, altså mot Høyre, altså mot unionstilhengerne. Han stiller seg på linje med Vislie, implisitt som eksplisitt:

Jeg holder det for utvivlsomt, at Vislie har Ret, naar han mener, at Vinje 'kunde have blevet noget mere, om Folket havde fareet annerledes med ham, end det gjorde', – at han 'tog Skade af, at hans Arbeide ikke blev fulgt med den nødvendige Sympathi', – at han paa Grund deraf altfor meget 'blev sig selv, saa at sige, paa Vrangsiden', idet han drev Gjørn med sine egne Følelser og ikke turde komme med det, som boede inderst i hans Hug, fordi han stadig maatte frygte for at blive til Latter. (Sars 1912 s. 308)

Det gir seg vel av leseboksjangeren at Rolfsen uttrykker seg mildere, men også han feller en klar dom, som er den samme som den til Sars: «'Kast ham ud!' var stikordet, mens han levde. Den gang saa man mest – eller bare – raahed og misundelse hos ham. [...] Den gang blev de som bedst skulde forstaa sig paa det stødt bort, – harme, fordi han skrev et maal som de ikke vilde taale» (Rolfsen 1895 s. 176). Og som Vislie og Sars gir han dette miljøet skylden for Vinjes feil og mangler: «[H]an blev bitter og harm under al den uret han led. [...] Under alt dette vokste feilene og bredte sig, og det gode i ham fik ikke komme helt frem» (ibid. s. 175).

Mål og nasjon – språklig tilhørighet i teori og praksis

Både Sars og Rolfsen, som skulle høre hjemme i Haarbergs riksmålsleir med sine «kamelontiske» Vinje-portretter, kritiserer altså den målstyrte motviljen som Vinje ble møtt med fra konservativt hold på 1850- og 1860-tallet. Igjen ser vi at den sentrale konfliktlinjen i den tidlige Vinje-resepsjonen ikke følger skillet mellom en bokmåls- og en nynorskleir, men snarere faller langs skillet mellom de liberale og de konservative, de nasjonale og de

unionsvennlige, Venstre og Høyre.⁶ Posisjonen kritikerne inntar, følger av deres unionspolitiske standpunkt. Nasjonsspørsmålet er resepsjonens sentripetale prinsipp, og synet på «maalet» følger av synet på nasjonen og unionen.

Derfor kan det trolig være både riktig og galt når Haarberg skriver at «leserens språklige tilhørighet til henholdsvis det nye landsmålet og det etablerte riksmålet, blir av fundamental betydning» i vurderingen av «Vinjes person og forfatterskap» (Haarberg 1985 s. 29). Det springende punktet er hva man legger i «leserens språklige tilhørighet». Hvis språklig tilhørighet forstås som den målformen skribenten selv bruker, er det trolig galt. Forstå det derimot som den målformen vedkommende sympatiserer med, blir utsagnet riktigere. For på slutten av 1800-tallet er det neppe slik at den enkeltes syn på og holdning til de ulike målformene nødvendigvis kan avleses av skribentens egen skriftspråklige praksis. Han «vart verande ein støttespelar for målsaka heile sitt liv, jamvel om han som heiltids bladmann frå 1872 nytta det vanlege bokmålet», skriver for eksempel Leiv Mjeldheim om Lars Holst (Mjeldheim 2009). Det samme kunne trolig vært sagt om Sars, som blant annet skriver om Vinje at «han var den, der repræsenterede 'Sagen', d. v. s. Maalsagen, som efter vor Mening var central i det nationale Gjenreisningsarbeide» (Sars 1912 s. 322; Vesaas 2018 s. 363, 367 og 396). Med «vor Mening» mener han meningen til medlemmene i Døleringen, som neppe enkelt lar seg plassere i en dikotomisk resepsjonsmodell. Språklig teori – eller sympati – og språklig praksis gikk ikke nødvendigvis hånd i hånd i Venstre-miljøene på det sene 1800-tallet. Sars er riksmålsbruker og landsmålsympatisør. Språklig er han dansk-norsk, ideologisk er han nasjonal. Og det siste er viktigere enn det første.

Til tross for ulik språklig praksis er altså Vislie, Rolfsen og Sars på samme linje i tidens store politiske spørsmål. Og de er nokså samstemte i synet på Vinje som nasjonal representant.

Vislie mener grunnen til at Vinje aldri fullt ut ble anerkjent, er «at han som Ironiker *var altfor norsk* og difyr i all *si Gjærning og i all si Tale dømde Danskheiti her i Landet fraa Livsens Rett*» (Vislie 1890 s. 264). Vinje er til og med mer nasjonal enn Bjørnson, hevder han: «At der var komen inn ein uægte Led med hans Far, ansad han ikkje», skriver han om sistnevnte (ibid. s. 149). Også Rolfsen betoner Vinjes norskhet: «Da det norske storting henla forslaget om digterløn til Aasmund Olavsson Vinje, dømte det feil», fastslår han: «Han fortjente den i fuldt maal». Når «han staar i første række af vore digtere», er det fordi «han er et stykke Norge for sig». «Norskere digt er ikke skrevet», heter det om *Storegut* (Rolfsen 1895 s. 172). Ifølge Sars kan *Storegut* «tillægges stor national Betydning», selv om han ellers er noe mer tilbakeholden enn Rolfsen i sin vurdering av Vinjes status som «national Personlighed» (Sars 1912 s. 304). Mest nasjonal er Vinje på grunn av sitt målstrev: «Maalreisningen er en Nationalsag, og Vinje, Maalreisningens Foregangsmand, har derfor ogsaa været opfattet som en saa rent framifraa national Personlighed, næsten som en Type for al Norskhed», skriver han. «[D]et er vist», heter det videre, «at der var noget i visse Maader meget nationalt ved ham, at hans Personlighed og Forfatterskab afspeiler visse Drag eller Eiendommeligheder i det norske Folkelynn» (ibid. s. 314). Likevel tilhører og representerer Vinje for Sars først og fremst «Bygdenationaliteten», nærmere bestemt en av de «Afarter eller grupper» som denne bygdenasjonaliteten består av (ibid. s. 315). Likevel skulle det være klart at verken norskdomsstrevet eller målsaken er noen provokasjon for de toneangivende riksmålskritikerne fra 1890-årene, slik den var for representanter fra det konservative borgerlige miljøet som avviste Vinje på 1850- og 1860-tallet.⁷ Tvert imot, kunne man si: Riksmålsskribentene setter landsmålsforfatteren Vinje inn i norskdømmens og den nasjonale selvstendighetskampens tjeneste, en tjeneste som nok

var like viktig for dem som for Vinje selv. Også kamelontistene trenger Vinje i sitt nasjonale prosjekt.

«han kunde ikkje vera Hovding»

– Vinje som anti-Bjørnson

«Jeg har sagt, at man i Vinjes Digtning kjender igjen noget af den thelemarkiske Skald eller Folkedigter»; skriver Sars oppsummerende i artikkelen «Et og andet om Aasmund Vinje», og fortsetter:

[J]eg tror, at der i hans journalistiske Forfatterskab skimtes Drag af en anden Bondesamfundet tilhørende Type: Slaaskjæmpen, for hvem Slagsmaalsidrætten er et Slags Profession, og som, af pur Interesse for Faget, drager milevis over Fjeld og Fjord for at 'prøvast' med en Kollega, hvis Kræfter der gaar Ry af. (ibid. s. 336)

Den fremste av disse kollegene er selvfølgelig Bjørnson, som han altså må gi tapt for. Og i denne sammenligningen av Vinje med Bjørnson finner vi et ytterligere moment som skjærer på tvers av et språkpolitisk skille mellom kamelontistene Sars og Rolfsen og henologen Vislie. For i denne sammenligningen tilkjennegir de et felles ideologisk ståsted som viser seg i det dikter- og personlighetsidealet som de alle legger til grunn. Det er rotfestet i den «høvdingkultusen» eller «[f]ørarkultusen» som prega både Lysakerkretsen spesielt og Venstre-bevegelsen mer generelt i tiårene rundt år 1900 (Stenseth 2000 48f og 125; Fulsås 1999 s. 222; Claudi 2017). Denne idealiseringen av høvdingen dyrket en bestemt figur: åndsaristokraten, lederskikkelsen, foregangsfiguren, den store mannen som vier seg helt og fullt til ildfull strid for en sak. Inkarnasjonen av denne figuren er Bjørnson. Som

nasjonens ubestridte over-dikterhøvding er det – implisitt eller eksplisitt – Bjørnson som Vinje måles mot, og ikke når opp til. Det er tilfelle hos Vislie: «Han var ikkje den sterke, heilstøypte Mannen, som kunde skapa noko Parti, – han kunde ikkje vera Hovding og var for stor og sjølvstendug til aa vera aalmenn Soldat» (Vislie 1890 s. 115). Det er tilfelle hos Rolfsen: «Nei, han dugde ikke til at staa i ruller og rækker. Ikke til at være soldat, og ikke til at være høvding» (Rolfsen 1895 s. 174). Og det er tilfelle hos Sars:

Til en virkelig Krig for store, almene Formaal, enten den nu skulde føres med Satirens og Spottens eller den indtrængende Argumentations og ildfulde Veltalenheds Vaaben, var han ikke fuldt rustet. [...] Dyb moralsk Indignation eller Flammende Enthusiasme for Frihed eller Fædreland eller for Fremgangens Sag i det hele, er Kilder hvoraf store Forfattere eller Talere pleier at hente sine bedste Inspirationer; men did naaede han sjelden eller aldrig. (Sars 1912 s. 332).

Sars gjør det helt klart at vurderingens målestokk heter Bjørnson: «Vinjes Begavelse og hele Natur var saa helt forskjellig fra, i mange Henseender saa helt modsat Bjørnsons, at det maatte være umuligt for ham rigtig at vurdere det største og bedste ved denne», skriver han i 1892 (Sars 1912 s. 319). «Det karakteristiske ved ham», altså Bjørnson, «er just, at han altid er saa hel og sterk og samlet, der han er», lyder det i 1899: «Bjørnson er en udpræget Hersker- og Førernatur og en ligesaa udpræget Kunstnernatur» (ibid. s. 348). Vinje, derimot, «havde absolut intet Kald til at være Fører og var heller ikke som Digter eller Kunstner nogen egentlig skabende Aand» (ibid. s. 349).

Det kamelontiske eller harlekin-aktige Vinje-portrettet er altså et poetologisk – og politisk – ladd bilde. Det er en mindreverdigg

dikter som framstilles som splittet, ustadig, vinglete eller «vilje-slap». Og det er en dikter som til slutt innser sin mindreverdighet idet han omvender seg i synet på dikterhøvdingen Bjørnson. På den måten blir Vinje-portrettene til Sars og Rolfsen (men ikke til Jæger) indirekte – og til dels også direkte – bidrag til å bygge opp omkring et Bjørnson-bilde som var viktig i den politiske striden fram mot unionsoppløsningen, som var særlig tilspisset midt på 1890-tallet; frontene mildnet etter at Stortinget i 1895 besluttet å forhandle med Sverige om konsulatsaken i stedet for å presse den gjennom ensidig. At også «henologen» Vislie formidler historien om omvendelsen til Bjørnson, kan kanskje forstås som uttrykk for at det også for ham er viktigere med en norsk Vinje enn en hel Vinje.

Det høver godt i et slikt bilde at de sosiale konfliktene – og Bjørnson-narrativet – tones ned i resepsjonen når de politiske stridighetene roer seg. Sars' kritikk av «Kristiania-Dannelsen» mildnes fra 1893 til 1900. I artikkelen «A. O. Vinje», som er datert år 1900, men trolig skrevet i 1902, er det ikke lenger like klart at det er den kulturelle eliten i Christiania som har skylden for at Vinje ikke ble en større dikter. Det er «naturligvis indtil en vis Grad fuldkommen rigtigt», skriver han om denne tanken, men på den andre siden: «Om han havde været stillet i et æsthetisk mere udviklet Milieu, ligeoverfor et poetisk mere interesseret Publikum, vilde han altsaa vel som Digter have frembragt mere, men neppe noget bedre end det, han har frembragt, og neppe noget, som havde aabenbaret nye Sider ved hans Digterbegavelse» (Sars 1912 s. 302). Halvdan Koht, som befinner seg i det samme nasjonal-liberale miljøet, men som beveger seg fra Venstre til Arbeiderpartiet omkring år 1900, forteller i 1904 om en forsoning mellom Vinje og Bjørnson som er preget av gjensidighet. Her er det Bjørnson som kommer til Vinje, og de to stiller opp for hverandre i møte med «den akademiske

daninga» i studentersamfunnet, der det heter at «Vinje skulde vera utafor» (Koht 1909 s. 34f).⁸ De har nærmet seg hverandre litterært, og ikke minst: «baae tvo hadde kome paa same sida i den politiske striden» (ibid. s. 34). Det er nok diskutabelt. Noen omvendelse er det imidlertid ikke snakk om for Koht, men heller en samforstand og en gjensidig respekt, der de står skulder ved skulder mot konservatisme og trangsyn. Kanskje spiller det også inn at Bjørnson her hadde erklært krig mot målsaken, som lå Kohts hjerte nær. Også litteraturhistorieprofessor Gerhard Gran – som var kamelontist med henologiske islett (Haarberg 1985 s. 122), og som tilhørte det samme venstreorienterte miljøet med sentrum på Lysaker – presenterer et møte mellom Vinje og Bjørnson som er preget av likeverdighet. Han unnskylder langt på vei Vinjes holdning til rivalen, blant annet ved å tilbakeføre den til «en naturlig og psykologisk vel begrundet og let forstaaelig antipati mot Bjørnson» (Gran 1916 s. 164). Han antyder til og med at konflikten skyldes at Vinje er Bjørnson intellektuelt overlegen: «Bjørnson manglet tvisyn. Vinje fandt ham naiv, dum, løierlig og var oprigtig forarget over at ikke bare publikum, men endogsaa hans kloke venner Sars og Berner, lot sig dupere av dette stortalende geni. Bjørnson skjønte da egentlig heller ikke stort av Vinje» (ibid. s. 164f). Gran kritiserer også «godtfolk» for at de ikke skjønte at de hadde å gjøre med «et av landets beste hoder» som hadde i sin strupe «en sangfugl som, naar den sang sin melodi, kunde ta det op med de allerbedste» (ibid. s. 151), men han gjør det i langt mildere ordelag enn Sars og Rolfsen to tiår tidligere.

Venstre-Vinje

Som Sigurd Aarnes har pekt på, er bildet som ble tegnet av Wergeland på det sene 1800-tallet, et Venstre-bilde, og det var Sars

og Koht som «førte venstrebildet frem til seier som det offisielle omkring århundreskiftet» (Aarnes 1991 s. 7). Kanskje kan det samme sies om det Vinje-portrettet som tegnes i samme tidsrom, til dels av de samme portrettørene. Passende er det i så måte at Sars i 1892 også gjør Vinje til Wergeland-mann (Sars 1912 s. 323), på diskutabelt grunnlag.⁹ Det er altså neppe grunn til å anta at det bare er landsmållsskribenter som ser seg tjent med å tegne et bestemt – og politisk ladd – bilde av Vinje. Det Vinje-bildet som skisseres eller sementeres på slutten av 1800-tallet, er – tror jeg – et bilde som er tegnet med striden mellom det politiske høyre og det politiske venstre som bakgrunn, med unionstilhengerne som antagonister og med selvstendighetsforkjemperen og dikterhøvdingen Bjørnson som mål og målestokk. Elementer fra dette bildet lever videre når Francis Bull traderer fortellingen om Vinjes om- og tilbakevending til Bjørnson ved å videreformidle anekdotene til Sars, Vislie og Holst i 1937 (Bull 1937 s. 171). Det samme gjør ellers også Vesaas (2018 s. 445, 448f). Begge løfter de fram «det store hjartelaget» til dikterhøvdingen Bjørnson og det tilsvarende lille hos anti-høvdingen Vinje (ibid. s. 445). «[D]en nynorske Vinje-litteraturen» er derfor neppe alene om å forklare Vinjes «politisk-strategiske» Venstre-dreining midt på 1860-tallet «som det endelige sluttpunktet på en lang og tornefull vei fra stivbeint seminaristisk dogmatikk, gjennom åndsaristokratisk, strebersk kjetteri og mange andre slags villfarelser, til sann nasjonal erkjennelse», som Haarberg skriver (1985 s. 56). Kanskje er det riktig at landsmålresepsjonen i større grad enn riksmålsresepsjonen har tegnet Vinje som en skikkelse av bjørnsonsk kaliber, slik det kan synes av Vislies tese om at Vinje er norskere enn Bjørnson, samt av målmannen Kohts framstilling av et likeverdige møte mellom de tidligere uvennene. Men også for Sars er Vinje en foregangsmann etter Bjørnsons mønster, skjønt ikke av hans format. Han er «banebrytende» både språklig,

sjangermessig og stilistisk. «Vi faar ved at læse Vinjes prosaiske Sma[a]stykker [...] et Indtryk, næsten som vi hører Manden tale, – [en] aandfuld, original, genial Mand», skriver han, «og han [Vinje] vil udentvivl altid nævnes som en af Foregangsmændene i vor nyere Litteratur» (Sars 1912 s. 335 og 332).

Kanskje har målsaken blitt overvurdert som grensemarkør i hvert fall i denne delen av resepsjonen. Det er fristende å påstå at det ligner det man med et begrepslån kunne kalle en henologisk feilslutning når man lar også den tidlige Vinje-resepsjonen deles i to av en språkpolitisk linje, med «embetsmanns- og borgarskapskulturen på den eine sida og bonde- og bygdekulturen med alle sine variantar på den andre» (Vesaas 2018 s. 460). Da blir riksmåls- eller bokmålskribentene representanter for ett miljø, én posisjon eller én tradisjon, som omfatter den hovedstadseliten som avviste ham på 1850- og 1860-tallet, Lorentz Dietrichson, Paul Botten-Hansen, Sars, Rolfsen, Gran, Bull etc. Kanskje er det en slik forenklet inndeling som får Vesaas til å omtale Sars som en av Vinjes «motmenn» (Vesaas 2018 s. 461)!

Den målpolitiske todelingen av resepsjonen fører dessuten til at den nasjonale enigheten på tvers av dette skillet blir utydeliggjort. I tillegg kommer ideen om en språklig samvokster, som begynner å gjøre seg gjeldende i det miljøet som står fremst i forvaltningen av Vinje-bildet på det sene 1800-tallet. Sars var selv en premissleverandør for denne tanken med sin nasjonal-teleologiske framstilling av norgeshistorien, som bidro til at ideen var vel forberedt da Moltke Moe lanserte samnorsk-begrepet i 1909 (Torp og Vikør 2014 s. 234ff; Sandøy 2018 s. 225). Det er en idé som forkludrer en målmessig todeling.

«Dei er rædde han», skriver Vislie sarkastisk om den konservative eliten som Vinje måtte kjempe mot i 1850- og 1860-årene, og som det nasjonale Venstre-miljøet står i konflikt med på 1890-tallet:

[T]enk um det skulde syna seg, at denne Mannen hadde Evne til aa verka ut yver si Samtid, tenk um hans Dikting skal verta til livande Ord millom oss, so var det ute med all Danskdomen i Landet, og so er Barbariet, den svartaste Notti, komet yver oss! (Vislie 1890 s. 266)

Det er dette som står på spill i Vinje-resepsjonen i disse årene, tror jeg: å sørge for at Vinje får «verka ut yver si Samtid». Og både landsmåls- og riksmålsskribenter vil ha ham til å virke for norsk selvstendighet. Om målsaken er viktig, tror jeg altså neppe at den er det eneste sentripetale prinsippet i en Vinje-resepsjon der storpolitikken slår inn i litteraturkritikken, og der Vinje forblir en omskiftelig figur også lenge etter sin død.

Noter

- 1 I Sars' *Samlede Verker* (1912) står det «bøiet og blev», men den siste bokstaven må skyldes en settefeil.
- 2 Vislie skrev ellers både for det Holst-redigerte *Dagbladet* og for det Garborg-redigerte *Den 17de Mai*, som befant seg på den samme Venstre-linja som *Dagbladet* i unionsspørsmålet. Ifølge Olav Midttun (1963 s. 238) var det dessuten Sverdrups «svik» som Venstre-leder som dannet utgangspunkt for Vislies skjønnlitterære debut *Utan Hovding* (1889).
- 3 Trolig ville Bjerck Hagen også latt Nordahl Rolfsen få plass her dersom han hadde innlemmet ham i sin historieframstilling.
- 4 Vesaas bemerker ellers at flere som har skrevet om Vinje (Handagard, Vislie og Bang), er upresise i sin gjengivelse av begivenhetenes gang omkring Vinjes død (Vesaas 2018 s. 451 og 513).
- 5 Geir Knudsen (2008) går ikke eksplisitt inn på Andersens politiske ståsted, men etterlater et inntrykk av en person som ser vel så mye til høyre som til venstre i politikken, og som kanskje først og fremst ikke ønsker å la politikken stå i veien for egne karriereambisjoner. Ifølge Kaare Skagen sto Andersen for «[e]n kulturkonservativ pedagogikk» (Skagen 2019).
- 6 At det også for Vislie gjelder å få Vinje plassert i opposisjon til konservatismen, synliggjøres for eksempel når han om framstillingene av fåkunne, «Raaskap og Griseskap» på bygdene i *Ferdaminni* skriver: «Men *Embetsmennene* fær ikkje Skuldi for alt dette. *I denne Tidi* trur han, at dei flestalle av dei hev gjort, det dei kan» (1890 167, min uth.). Det skjer kort tid etter at han har betont hvordan Vinje selv gjør et nummer av at han skifter standpunkt i politiske spørsmål, og med en sterk antydning om at han vil fortsette med det: «Dølen paa 25 Aar vilde soleides hava ført Strid med Dølen paa 30 og Dølen paa 40 med Dølen paa 50», forklarer Vislie (ibid. s. 153) På dette tidspunktet i livsløpet er Vinje tidlig i 40-årene.
- 7 Haarberg åpner selv for en slik diskrepans mellom bruk av og holdning til de ulike målformene når han plasserer de første

Vinje-portrettene i landsmålsleiren ikke fordi forfatterne selv skrev landsmål, men fordi de var «landsmålssympatisører» og gjerne også «grundvigianere eller folkehøgskolefolk» (Haarberg 1985 s. 57).

- 8 På siste side av Kohts *A. O. Vinje. Stutt livsskildring* (1909) opplyses det at verket ble skrevet i 1904 til *Nordmænd i det 19de aarhundrede*. Denne utgivelsen, som var redigert av Gerhard Gran, ble påbegynt og utgitt heftesvis fra 1902, men kom først i innbundet utgave – i tre bind – i 1914. Kohts artikkel finnes i bind 1.
- 9 Aarnes (1991 s. 124, note 15) påpeker at Vinje framholder Wergeland som unorsk. Men under skrivingen av sin artikkel om Anton Martin Schweigaard i 1870 kommer han til å oppfatte sitt eget norsksdomstrev som «eit direkte framhald av Wergelands nasjonale gjerning», skriver Vesaas (2018 s. 441).

Litteratur

- Bull, F. (1937). *Norsk litteraturhistorie*. (Bd. 4). *Norges litteratur fra Februarrevolutionen til verdenskrigen I*. Oslo: Aschehoug.
- Claudi, M. B. (2017). «'His name is man!' The chieftain hero as type and topos in Norway around 1900». I: Bjørkøy, A. M. B. og Norheim, T. (red.). *Literature and honour*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Djupedal, R. (utg.). (1971). *Aasmund Olavsson Vinje. Dølen. Eit Vikublad*. (Bd. II). Oslo: Noregs Boklag.
- Fulsås, N. (2009). *Ernst Sars*, i *Norsk biografisk leksikon*. Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Ernst_Sars (Hentet: 9. oktober 2020).
- Fulsås, N. (1999). *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Gran, G. (1916). *Norsk aandsliv i hundrede aar. Ny samling*. Kristiania: Aschehoug.
- Hagen, E. B. (2019). *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, Realisme, Modernisme*. Oslo, Dreyer Forlag.

- Haarberg, J. (1985). *Vinje på vrangen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holst, L. (1899). Ernst Sars om Vinje, *Dagbladet*, 14. juli 1899.
- Jæger, H. (1896). *Illustreret norsk litteraturhistorie*. (Bind II). Kristiania: Bigler.
- Knudsen, G. (2008). «Otto Anderssen i det moderne gjennombrudd». I: Evenshaug, T. & Knudsen, G. (red.). *Universitetet og lærerutdanningen: historiske perspektiver*. Oslo: Unipub.
- Koht, H. (1909). *A.O. Vinje*. Kristiania: Aschehoug.
- Midttun, O. (1963). *Menn og bøker*. Oslo: Samlaget.
- Mjeldheim, L. (2009). *Lars Holst*, i *Norsk biografisk leksikon*. Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Lars_Holst (Hentet 9. oktober 2020).
- Rolfsen, N. (1895). *Læsebog for folkeskolen*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Sandøy, H. (2018). «Idéhistoria om norsk språk». I: Sandøy H. og Nesse, A. (red.). *Norsk språkhistorie*. Oslo, Novus Forlag.
- Sars, J. E. (1912). *Samlede værker*. (Bd. 4). *Portrætter og essays*. Kristiania: Gyldendalske Boghandel.
- Skagen, K. (2019). Otto Anderssen, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Otto_Anderssen (Hentet 9. oktober 2020).
- Skard, S. (1938). *A. O. Vinje og antikken. Studier i norsk åndshistorie*. Oslo: Det Norske videnskaps-akademi i Oslo/Dybwad.
- Stenseth, B. (2000). *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker*. Oslo, Aschehoug.
- Torp, A. og Vikør, L. S. (2014). *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Vesaas, O. (2018). *A. O. Vinje. Ein tankens hermann*. Oslo: Cappelen Damm.
- Vislie, V. (1890). *A. O. Vinje*. Bergen: Boklaget.
- Aarnes, S. A. (1991). «Og nevner vi Henrik Wergelands navn». Oslo: Universitetsforlaget.